

Ignacij Voje

POSKUSI KVANTIFIKACIJE TRGOVSKEGA PROMETA IN PROIZVODNJE V SREDNJEVEŠKEM DUBROVNIKU

Posvečam spomину univ. prof. dr. Gregorja
Čremošnika ob tridesetletnici njegove smrti.

Kadar skušamo kvantificirati neko dejavnost, proizvodnjo, trgovski promet in slično ter nameravamo pri tem uporabljati statistično metodo, moramo ugotoviti, da je obstajal čas, ko ni bilo na razpolago statističnih podatkov, ki bi jih kdo sistematično zbiral, in čas, ko ti obstajajo ter se v praksi uporabljajo. Moderni francoski zgodovinarji često poudarjajo, da obstaja predstatistična in statistična era. V našem zgodovinopisju obstaja več poskusov prikazati na podlagi dubrovniškega arhivskega gradiva kvantifikacijo trgovskega prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku, ko še niso vodili uradnih statistik. V teh primerih je statistični postopek vzorčne metode neke vrste kvantifikacija. Važno pri tem je, da čimbolj nevtraliziramo slučajnosti in na podlagi določenih pokazateljev prikažemo dejansko stanje.

Pionirja na tem področju sta bila pri nas Konstantin Jireček in Milan Rešetar. Konstantin Jireček je bil med prvimi, ki je spoznal vrednost notarskih in kancelarskih knjig ter drugih aktov Dubrovniškega arhiva. Na tej podlagi je preučeval ekonomski razvoj Dubrovnika in njegov odnos s sosednjimi balkanskimi deželami, predvsem s Srbijo in Bosno.¹ Milan Rešetar je s svojim odličnim delom o dubrovniški numizmatiki² postavil temelje poznavanju razvoja dubrovniškega denarstva, monetarne politike in raznih mer. Dotaknil se je tudi trgovine s plemenitimi kovinami. Pri obeh je prišel do izraza vpliv nemške šole.³ Posebno močni so bili vplivi Josefa Kulischerja.⁴ Nemški zgodovinarji so ekonomsko zgodovino razvili kot posebno znanost. Toda nemški ekonomski zgodovinarji so se v glavnem zadovoljili s tistim arhivskim gradivom, ki je bilo zabeleženo v statutih mest in statutih cehov. Jugoslovanski medievisti so vnesli v proučevanje ekonomske zgodovine nove metodološke prijeme, v kar jih je sililo samo gradivo.

Po stopinjah K. Jirečka je šel Gregor Čremošnik, ki je med prvimi postal pozoren na dotlej neizkoriščeno in edinstveno serijo notarskih knjig v Dubrovniškem arhivu, na serijo Debita notariae (knjige zadolžnic).⁵ Bil je tudi eden prvih, ki je na podlagi originalnih metodoloških prijemov prišel do zanimivih rezultatov kvantifikacije trgovskega prometa v srednjeveškem Dubrovniku. Zanimiv je Čremošnikov poskus, da na osnovi plače dubrovniške konzula v Srbiji izračuna vrednost letnega izvoza dubrovniške trgovine v Srbijo. Leta 1325 je dubrovniška vlada prevrgla strošek za delovanje konzulata na trgovce na ta način, da je uvedla novo carino na tisto trgovsko robo, ki so jo izvažali v Srbijo. Na 100 perperjev vrednosti izvožene robe so plačali 5 grošev carine. Na osnovi plače konzula v višini 400 perperjev in carine v višini 5 grošev na

¹ K. Jireček, Pregled dubrovačke historije, v knjigi M. Rešetarja, Dubrovačka numizmatika, Sremski Karlovci 1924, str. 1—18; K. J. - J. Radonjić, Istorija Srba, knj. I, II, Beograd 1952; K. Jireček, Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku, Zbornik Konstantina Jirečka, I. deo, Beograd 1959, str. 205—303; isti, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg veka, Dubrovnik 1915.

² M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, Sremski Karlovci 1924.

³ W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au Moyen-âge, Amsterdam 1909; Adolf Schaub, Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge, München—Berlin 1906.

⁴ J. Kulischer, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, 2 Bd., München—Berlin 1929.

100 perperjev, na osnovi katere se je določala plača konzula, je izračunal vrednost letnega izvoza v Srbijo. Po tem izračunu naj bi znašala 96.000 perperjev letno. Kasnejši razvoj institucije konzulata je pokazal, da je Veliki svet zelo podcenil vrednost izvoza. Po letu 1327 se je carinska stopnja na izvoženo robo zaradi kritja konzulove plače občutno znižala. Določeno je, da se od 100 perperjev vrednosti plača le 3 groše carine. Z ozirom na to carinsko stopnjo je Cremošnik izračunal, da je imel izvoz v Srbijo leta 1332 vrednost 160.000 perperjev.⁶

Vrednost izvoza v Srbijo lahko primerjamo s skoraj istočasnim podatkom o trgovskem prometu v Bosni. Od začetka vladavine kralja Stjepana II. Kotromanića je bil promet trgovske robe v stalnem porastu, o čemer priča med drugim tudi obsežno trgovsko dopisovanje med Stjepanom II. in Dubrovčani. O nagli ekspanziji dubrovniške trgovine na področju Bosne govori tudi neka sodobna vest. V avgustu 1331 so Dubrovčani trdili, da je njihova roba, ki se je takrat nahajala v Bosni, bila vredna 25.000 perperjev. Treba pa je pripomniti, da se ta ocena nanaša le na nek določen moment, ne pa na skupen letni promet.⁷

V obdobju med obema vojnama so se v okviru srbske historiografije formirali novi pogledi na metodologijo proučevanja zgodovine Dubrovnika s posebnim ozirom na povezave Dubrovnika z balkanskim zaledjem. Začetnika in pobudnika te smeri sta bila profesorja beogradske univerze Jorjo Tadić in Mihajlo Dinić. Nadaljevala sta tradicijo Jirečkove šole. Zelo pomemben prispevek k metodologiji proučevanja dubrovniškega arhivskega gradiva, vezanega na ekonomsko problematiko, predstavlja Tadićeva monografija o Židih v Dubrovniku.⁸ V njej je obdelal različne oblike kreditnega in trgovskega poslovanja Židov. Prva Tadićeva dela so predstavljala poskus izdelati določeno kvantifikacijo trgovine in pomorstva, a so istočasno opozorila, da nimamo izdelane metode, na podlagi katere bi bilo možno obdelati nepregledno, razdrobljeno in na prvi pogled nepomembno gradivo množice notarskih in kancelarskih imbreviatur. Toda že pri Tadiću lahko opazimo nov metodološki pristop, ki se je razlikoval od metod nemške šole. On je prvi pri nas, ki je uvedel v jugoslovansko historiografijo metodologijo proučevanja ekonomske zgodovine francoske šole,⁹ ki se je formirala okrog revije *Annales*.¹⁰ Toda kmalu je prišel pod vpliv italijanskih ekonomskih zgodovinarjev, kot sta Armando Saporì¹¹ in Gino Luzzatto.¹² Čeprav sta M. Dinić in predvsem J. Tadić sledila francoski in italijanski ekonomski šoli, sta vnesla mnogo novosti v metodologijo proučevanja ekonomske zgodovine. Delala sta na originalnem arhivskem gradivu Dubrovniške republike, ki je v mnogih ozirih specifično z ozirom na tedanjo notarsko prakso v Evropi in še posebej v Italiji. Preciznost Dinićevega dela na ekonomski problematiki se odraža predvsem v njegovih študijah o rudarstvu Bosne in Hercegovine v srednjem veku,¹³ kjer je dokazal, da lahko na podlagi razdrobljenih, nepovezanih podatkov v dubrovniških notarskih in kancelarskih knjigah dobimo zelo jasen vpogled v produkcijo omenjenih rudnikov srebra in svinca.

⁶ G. Cremošnik, *Kancelarski i notarski spisi 1278–1301, Istorijski spomenici Dubrovačkog arhiva, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odeljenje, Beograd 1932; isti, Spisi dubrovačke kancelarije — Zapisi notara Tomasina de Savere 1278–1282, Monumenta Ragusina, Knj. 1, Zagreb 1951; isti, Dubrovačka kancelarija do god. 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive, Glasnik zemaljskog muzeja (GZM) XXXIX/2, Sarajevo 1927, str. 231–253; isti, Dodatak članku Dubrovačka kancelarija do god. 1300, GZM XLI/2, Sarajevo 1929, str. 121–122.*

⁷ G. Cremošnik, *Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu, GZM XLI, Sarajevo 1929, str. 57–62.*

⁸ J. Gelčić, *Monumenta Ragusina, zv. V, Zagreb 1897; V. Vinaver, Problem proizvodnje srebra u srednjovekovnoj Srbiji, Istorijski zapisi, god. XIII, knj. XVIII/3, Titograd 1960, str. 490. Izračunal je, da vrednost dubrovniške robe v Bosni leta 1331 odgovarja vrednosti 580 kg srebra.*

⁹ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII. stoljeća, Sarajevo 1937.*

¹⁰ F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris 1949; isti, Civilta e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II, Torino 1963.*

¹¹ J. Tadić, *Les archives économiques de Raguse, Annales E. S. C. Paris 1961, str. 1158–1175.*

¹² A. Saporì, *Studi di storia economica (secoli XXX–XIX–XV), Firenze 1935.*

¹³ G. Luzzatto, *Storia economica, Torino 1936; isti, Storia economica di Venezia dal XV al XVII secolo, Venezia 1961; isti, L'Italia e i mercati balcanici, Trieste 1922.*

¹⁴ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni, I, II, del, Beograd 1955; isti, Dubrovačka kovnica u 1422. godini, Istorijski glasnik, 1–2, Beograd 1976, str. 81–90.*

Po drugi svetovni vojni je Dinić-Tadićeva šola dala zelo bogate sadove. V mnogih delih njunih učencev se občuti vpliv metodologije, ki sta jo uveljavila v svojih delih. Ne moremo prezreti dela Ivana Božića o družbenoekonomskem razvoju srednjeveškega Dubrovnika¹⁴ ali študije o odnosih med Dubrovnikom in Osmanskim cesarstvom v 14. in 15. stoletju.¹⁵ Tudi v delih ostalih učencev Dinić-Tadićeve šole lahko odkrijemo originalne poti pri proučevanju posameznih problemov kvantifikacije, kot posledico dosežkov sodobne zgodovinske metode. Do novih, pomembnih rezultatov kvantifikacije prometa z določeno trgovsko robo so prišli v svojih delih in študijah Sima Ćirković,¹⁶ Desanka Kovačević-Kojić,¹⁷ Momčilo Spremić,¹⁸ Bariša Krekić,¹⁹ Dušanka Dinić-Knežević,²⁰ Bogumil Hrabak,²¹ Vuk Vinaver²² in drugi.

Poseben metodološki pristop je zahtevala obravnava kreditne trgovine srednjeveškega Dubrovnika. Upoštevati je bilo treba specifične metodološke rešitve in prijeme. Kvantifikacije trgovskega prometa v zvezi s kreditnim poslovanjem se je prvi lotil Gregor Cremošnik, ko je analiziral zapise prvega svetnega dubrovnika notarija Tomazina de Savere.²³ Pod njegovim mentorstvom sem zacei obravnavati edinstveno in specializirano notarsko serijo dubrovnika arhiva, serijo Debita notariae.²⁴ Ta serija je specializirana skoraj izključno za registracijo zadolžnic, pogodb o trgovskih družbah, potrdil o likvidacijah posojil, o prenosu terjatev in podobno. Na takšne specializirane notarske knjige ne naletimo niti v dalmatinskih niti italijanskih mestnih komunah. Eden glavnih vzrokov, zakaj je v dubrovnika notariatu prišlo do uvajanja specializirane knjige zadolžnic, je brez dvoma ta, da je kreditna trgovina dossegla v Dubrovniku izreden obseg. Poudariti moram še eno dejstvo, ki je bi-

¹⁴ I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak srednjovekovnog Dubrovnika u XIV i XV veku*, Istorijski glasnik, 1, Beograd 1949, str. 21–61.

¹⁵ I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd 1952.

¹⁶ S. Ćirković, *Herceg Stevan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964; isti, *Dubrovačka kovnica i proizvodnja srebra u Srbiji i Bosni*, Istorijski glasnik, 1–2, Beograd 1976, str. 91–98; isti, *The Production of Gold, Silver and Copper in the Central Parts of the Balkans from the 13th to the 16th Century*, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte 2, Stuttgart 1981, str. 41–69; isti, *Masse und Gewichte im mittelalterlichen Bergbau Serbiens und Bosniens*, Zbornik historijskog zavoda Jugoslovenske akademije, Zagreb 1977, str. 133–141.

¹⁷ Desanka Kovačević-Kojić, *Trgovina u srednjovekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961; ista, *Zore Bokšić, dubrovački trgovac i protovesijar bosanskih kraljeva*, Godišnjak društva istoričara BiH, XIII, Sarajevo 1962, str. 289–916; ista, *Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent. Annales économiques, sociétés, civilisations*, 3–4, Paris 1960, str. 248–258; ista, *Gradska naselja srednjovekovne bosanske države*, Sarajevo 1978; ista, *O rudarskoj proizvodnji u srednjovekovnoj Bosni*, Godišnjak društva istor. BiH, XXXIV, Sarajevo 1983, str. 113–122; ista, *Privredni razvoj srednjovekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I – Društvo i privreda srednjovekovne bosanske države, Sarajevo 1987, str. 85–190.

¹⁸ M. Spremić, *Dubrovačka trgovačka društva u Despotovini Đurđa Brankovića*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, XIII/1, 1976, str. 85–102; isti, *Dubrovnik i Aragonci 1442–1495*, Beograd 1971; isti, *Le relazioni economiche fra Dubrovnik (Ragusa) e l'Abbruzzo nel secolo XV*, Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche 3 (Le relazioni economiche e commerciali, Roma 1983, str. 85–96.

¹⁹ B. Krekić, *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen âge*, Paris–Le Haye 1961; isti, *Trgovačka društva u srednjovekovnom dubrovačko-levantinskom saobraćaju*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, IV, 1959, str. 11–28; isti, *Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka*, Godišnjak FF u Novom Sadu, II, 1957, str. 11–20.

²⁰ D. Dinić-Knežević, *Petar Pantela – trgovac i suknar u Dubrovniku*, Godišnjak FF u Novom Sadu, XIII/1, 1970, str. 87–144; ista, *Tkanine u privredi srednjovekovnog Dubrovnika*, Beograd 1982; ista, *Trgovina vinom u Dubrovniku u XIV veku*, Godišnjak FF u Novom Sadu, IX, 1966, str. 39–84; ista, *Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku*, Godišnjak FF u Novom Sadu, X, 1967, str. 79–131; ista, *Trgovina uljem u Dubrovniku u XIV veku*, Historijski zbornik XXIII–XXIV, Zagreb 1971, str. 287–306; ista, *Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku*, Novi Sad 1986.

²¹ B. Hrabak, *Dubrovački izvor žitarica iz Osmanlijskog carstva u XIV, XV i XVI veku*, Priština 1971; isti, *Rujna, trg u oblasti Užica u XV veku*, Istorijski pregled, 1, Beograd 1954, str. 48–50; isti, *Trg Valjevo u srednjem veku*, Istorijski glasnik, 3–4, Beograd 1953, str. 91–102; isti, *Proizvodnja i prodaja soli u Herceg Novom i odnosi s Dubrovnikom u vezi s tim 1482–1538*, Boka 8, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi 1976, str. 62–109; isti, *Metali i otopline iz Bosne i Srbije na tržištima arapskih zemalja (XIV–XVI v.)*, Prilozi god. XIII, br. 13, Sarajevo 1977, str. 47–61; isti, *Prodaja proizvoda bosanskog rudarstva u Veneciji i Mlečanima u Dalmaciji*, Godišnjak društva istoričara BiH, XXI–XXVII, Sarajevo 1976, str. 59–72.

²² V. Vinaver, *Prilozi istoriji plemenitih metala, cena i nadnica (srednjovekovni Dubrovnik)*, Istorijski glasnik, 1–2, Beograd 1960, str. 51–94; isti, *Problem proizvodnje srebra u srednjovekovnoj Srbiji*, Istorijski zapisi, god. XIII, knj. XVII/3, Titograd 1960, str. 481–512; isti, *Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, II, 1953, str. 124–147.

²³ G. Cremošnik, *Uvozna trgovina Srbije u godini 1282 i 1283*, Spomenik SANU, LXII, Beograd 1925, str. 61–69.

²⁴ I. Voje, *Knjige zadolžnic, posebna serija Dubrovnika arhiva*, Zgodovinski časopis (ZČ), XXII/3–4, Ljubljana 1968, str. 207–223.

stveno vplivalo na takšen razvoj notariata v Dubrovniku. Dubrovnika vlada je izdala leta 1275 odredbo, na osnovi katere so se morale vse kreditne pogodbe, ki so se nanašale na trgovske posle, višje od 10 perperjev, skleniti pisno. Dolжник je moral izročiti upniku v roku 8 dni »cartam notarii« o dolgu.²⁵ S tem zakonom je dubrovnika vlada dala pravno zaščito trgovskemu poslovanju. Na ta način je tudi dosegla, da so se zadolžnice registrirale v specialne imbrevia-turne knjige, ki so se hranile poleg ostalih notarskih knjig.

Izredno dragocena serija notarskih knjig zadolžnic, imenovanih »Debita notariae«, se začena z letom 1282, ko je bil sprejet v državno službo pravni strokovnjak notar Tomasino de Savere iz Lombardije. Posebno bogato in kontinuirano gradivo nudi serija Debita notariae za XV. stoletje. Na osnovi zadolžnic, ki so jih notarji vpisovali v svoj poseben register iz dneva v dan, iz leta v leto, lahko sledimo razvoju različnih oblik kreditnega poslovanja, obseg in vrednost ter nihanja kreditne trgovine v posameznih obdobjih, analiziramo lahko strukturo upnikov in dolžnikov in proučujemo trgovino z različnim trgovskim blagom. Res je, da nam to arhivsko gradivo daje največ podatkov za poznavanje stanja na samem dubrovniškem tržišču. Kljub temu pa dobimo mnogo dragocenih podatkov o kreditnih povezavah z ožjim in širšim dubrovniškim zaledjem, kot tudi o kreditnem povezovanju s trgovci iz posameznih italijanskih mest, iz Španije in iz Levante. Dubrovnik je bil močan kreditni center za celoten Balkan in velik del Sredozemlja. Srbski, bosanski in drugi balkanski trgovci, ki so prihajali po trgovskih poslih v Dubrovnik, so dobivali trgovsko blago na kredit. Zato lahko prav na podlagi podatkov v Debita notariae ugotovimo, kateri kraji iz balkanskega zaledja so gravitirali direktno na dubrovniško tržišče, kakšno zaupanje so uživali domači balkanski trgovci pri dubrovniških poslovnih, kako in s kakšno robo so poravnavali svojo kreditno obveznost in pod kakšnimi pogoji so dobivali kredite.²⁶

Pri analizi tega edinstvenega vira, ki mi je predstavljal podlago za proučevanje kreditne trgovine srednjeveškega Dubrovnika, sem naletel na več odprtih vprašanj metodološkega značaja. V ospredje sta prišli dve osnovni vprašanji, ko sem se lotil kvantifikacije obsega kreditne trgovine: 1) ali so bile vse kreditne pogodbe, ki so jih trgovci sklenili v Dubrovniku, registrirane v notariatu in vpisane v knjige zadolžnic? in 2) ali je slika obsega in prometa kreditnega poslovanja, ki jo dobimo na osnovi podatkov v zadolžnicah, realna? Odgovor na obe vprašanji je precej zapleten. Ugotovil sem namreč, da so v notariatu registrirali le določeno število kreditnih pogodb. Upniki so pogosto izjavljali, da imajo dolžnike »in notaria et extra notariam«.²⁷ Trgovci so namreč na razne načine vodili evidenco svojih dolžnikov. Najbolj pogost način je predstavljala v Dubrovniku uporaba privatnih trgovskih knjig. V te privatne poslovne knjige so poleg drugega trgovci vodili evidenco nad svojimi dolžniki in vpisovali višino posojil. Že v XIV. stoletju, še v večji meri pa v XV. stoletju, je moralo v Dubrovniku biti v praktični uporabi veliko število privatnih trgovskih knjig, kar opozarja tudi na določeno izobrazbo trgovcev.²⁸ Doslej so odkrili raziskovalci le manjše število privatnih poslovnih knjig dubrovniških trgovcev, ki so se ohranile do danes. Vse, ki so ohranjene, predstavljajo izredno pomemben vir. Podrobneje smo seznanjeni s trgovsko knjigo

²⁵ V. Bogišić - K. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii*, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, IX, Zagreb 1904, str. 178.

²⁶ I. Voje, Prilog proučavanju domačih trgovaca Srbije u XIV i XV veku, kao i trgovačkih veza sa Dubrovnikom, Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862–1867 (Zbornik radova), Beograd 1970, str. 87–102.

²⁷ Upnik Johannes comes Catellanus pri objavljivanju polnomočja v zvezi z odstopanjem terjatve nekega dolga izjavlja: »asserens se habere plures debitores in notaria et extra qui quamvis sint obligati ad eius nomen«, Historijski arhiv Dubrovnik (HAD), Debita notariae, knj. XXXIII, fol. 196–196^v, 1459.

²⁸ I. Voje, O trgovačkoj djelatnosti dubrovačkih nastavnika u srednjem veku, Dubrovnik, časopis za kulturu, 6, 1980, str. 59–69; isti, Prilog školovanju i osposobljavanju zanatlija u srednjevjekovnom Dubrovniku, Naše more, 5, Dubrovnik 1980, str. 175–176.

dubrovniškega trgovca Mihajla Lukarevića.²⁹ Iz nje je razvidno Lukarevićevo poslovanje v tridesetih letih XV. stoletja v največjem srbskem rudniku srebra v Novem Brdu. Delno sta obdelani poslovni knjigi bratov Kabužičev³⁰ in knjiga Živana Pripčinovića.³¹ Določeni deli iz posameznih trgovskih knjig so prepisani v kancelarske knjige, če je prišlo do sporov med trgovskimi partnerji. Tako poznamo nekatere odlomke poslovnih knjig le v fragmentih. V takšni obliki so se ohranile nekatere poslovne knjige, ki so služile pri poslovanju trgovskih družb.³² Iz doslej zbranih podatkov vidimo, da je največ privatnih poslovnih knjig nastalo v zvezi z registracijo kreditnih poslov. Analiza je tudi pokazala, da so trgovci nekatere zadolžnice, ki so jih vpisali v svoje privatne knjige, registrirali naknadno tudi v notariatu v knjigo *Debita notariae* in obratno.³³

Čeprav slika o obsegu in vrednosti kreditne trgovine srednjeveškega Dubrovnika ne more biti z vidika kvantifikacije popolna, bo ta prikaz kljub temu odraz stanja in razmer v dubrovniškem tržišču. Podatki o obsegu in vrednosti kreditne trgovine v Dubrovniku imajo prednost pred podatki o obsegu poslovanja drugih vej dubrovniškega gospodarstva, ker jih imamo zbrane na enem mestu in lahko na osnovi njih kontinuirano sledimo gibanju kreditne trgovine in trgovsko-kreditne dejavnosti ter sposobnosti posameznih trgovcev. Dosedanje proučevanje tega gradiva je pokazalo, da je možno na tej osnovi reševati probleme kvantifikacije trgovskega prometa in vrednosti prometa posameznih vrst trgovske robe.

Metodološko podlago predstavlja ugotovitev Gregorja Čremošnika o gibanju in usmerjanju kreditne trgovine v letih 1282 in 1283. On je bil prvi pri nas, ki se je lotil omenjene problematike in prišel do zanimivih ugotovitev. Na podlagi marginalnih beležk ob zadolžnicah je ugotavljal trgovski izvoz v Srbijo. V njih je notar zabeležil, da je napravil original zadolžnica, ki ga nosi trgovec-upnik v Brskovo zaradi izterjatve dolga.³⁴ Leta 1282 je kreditna trgovina v Dubrovniku dosegla vrednost 80.281 perperjev. Obseg kreditne trgovine, ki je bila namenjena izvozu v Srbijo, naj bi po Čremošnikovih izračunih znašala okrog 33.000 perperjev ali okrog 40 % celotne vrednosti kreditne trgovine. (Čremošnik je izračunal, da bi ta vsota odgovarjala vrednosti 3320 konj ali 1.303.042 kg govedine.) Leta 1283 je vrednost kreditne trgovine izredno padla in je dosegla samo 55.695 perperjev. Padec bi znašal 30 %. Se bolj se to

²⁹ M. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva, knj. I., Beograd 1957.

³⁰ D. Kovacević, Trgovačka knjiga Nikole i Luke Kabužića, Istorijski pregled, 1, Beograd 1954, str. 46.

³¹ B. Hrabak, Rujna . . . , str. 48–50; I. Božić, Dubrovnik i Turska . . . , str. 305.

³² 1. Voje, Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev (XIV. stoletje), ZC XXXIV/1–2, Ljubljana, 1980, str. 77–86. Registrirana je »sententia arbitraria« o sporu, do katerega je prišlo v času poslovanja trgovske družbe. V razsodbi je navedeno: »item habiamo trovato in debiti di la dicitia lor compagina debitori, zoe in Bosna ducati trentacinque aspri diexe vel duc. 35 aspri 10, ancora in suonich aspri mille vel aspri 1000, in Sreberniza in debiti ducati ducente octo, aspri vintisette, vel duc. 208, aspri 27, in Scopia ducati trecento sexantaocto, aspri trecentee«. M. Popović-Radenković, O trgovackim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom 1480–1500, Istorijski glasnik 1–4, Beograd 1952, str. 3–20.

³³ Paulucius apotekar je izjavil, da ima »plures cartas notarias de quibus sunt scripta millesime et dies in uno meo quaterno«. HAD Testamenta notariae, knj. VI, fol. 80–80' – 28. IV. 1371; Bratje Kotruljevići so 5. II. 1439 registrirali trgovsko družbo, katere kapital je znašal 16.062 dukatov in 19 grošev. Za velik del te vsote je rečeno: »creditrice, zoe che sono messi ducati quatuordexe milia ducento e tre grossi XXXV zoe parte in debitori parte in merchantie aver et in contadi«. Vse to je vpisano v knjigo omenjene kompanije. Na koncu pogodbe je dodano: »conto del qual sit mentio in la ultrascripta compagnia«. Spisek obsega 143 imen. Pri nekaterih dolžnikih je opomba »in carta di notaria«, pri drugih »aptay« ali pa »avemo una scritura di sua man« oziroma »avemo per pegno«. HAD Diversa notariae, knj. XXIII, fol. 1–5, 1439. V nekem spisku dolžnikov se omenja 51 oseb. Pri imenih nekaterih dolžnikov je beležka, da so napravili dolg »per cartam di notariae«. HAD, Diversa notariae, knj. XVI, fol. 60–60' – 4. IV. 1429.

³⁴ G. Čremošnik, Uvozna trgovina Srbije, str. 62. Primer zadolžnice: Die V. mai MCCLXXXII, ind(ictione) X, Ragusii etc. Ego quidem Draginna zuparius, filius Radeo, confiteor quod super me et super omnia mea bona per torum mensem augustum proxime venturum debeo dare Damiano Volcasii s(solidos) dr.(denarium) gross(or)um trecentos quinquaginta. Si vero ultra dictum terminum tenuero dictos solidos, a dicto termino in antea dicti solidi sint in pena de quinque in sex per annum. Hec autem carta nullo testimonio rumpi potest. Testis Dimitrius de Mence, iudex. — Beležka na robu: MCCLXXXIII, ind. XI, die XXII martii. Ista carta debet refici, si perderetur per Matheum de Gleda, qui portat eam in Brescoam, Hec de mandato domini comitis et iudicum omnium quinque.

odraža v izvozu v Srbijo. Izvoz je dosegel samo 4700 perperjev. Vzrok za to nihanje išče Čremošnik v političnih razmerah v Srbiji. V začetku svoje vlade je bil kralj Uroš II. Milutin v dobrih odnosih z Dubrovnikom. Leta 1283 je bila Srbija v vojni z Bizancem. V soglasju s Karlom Anžujskim sta sevastokrator Joanes Tesalski in kralj Milutin vdrla v Makedonijo. Srbski kralj je zasedel Skopje. To stanje traja vse do 1299. leta, ko so sklenili mir.³⁵ Izvoz v Srbijo leta 1282 je po mnenju Čremošnika večji zato, ker so zaradi svečanosti v zvezi s kronanjem Milutina potrebovali večje količine trgovskega blaga, predvsem tkanin. Izvoz leta 1283 se je zmanjšal zaradi vojne med Srbijo in Bizancem, ki je povzročila ekonomsko slabitev srbske države. G. Čremošnik primerja trgovski promet med Dubrovnikom in Srbijo s prometom v poznem srednjem veku preko prelaza St. Gothard, glavne prometne zveze med severno Italijo in zahodno Evropo. Ta je znašal po teži 1,250.000 kg.³⁶ To pomeni, da promet med Dubrovnikom in Srbijo ni mnogo zaostajal za prometom katerekoli poti v srednji Evropi.

Obsegu, vrednosti in nihanju kreditne trgovine lahko precej strnjeno sledimo po letu 1330.³⁷ Omejil se bom le na nekatere splošne ugotovitve, ki jih bom ilustriral s konkretnimi podatki. Po letu 1330 se namreč izredno poveča obseg in vrednost kreditne trgovine. Vzrokov je več. Razširi se trgovska menjava z državami v zaledju (Srbija, Bosna), predvsem zaradi izkoriščanja bogatih rudnikov srebra in svinca, povečajo pa se v teh deželah tudi potrebe prebivalstva, predvsem plemstva po luksuznih predmetih in tekstilu. Vse to je privabilo v Dubrovnik veliko število tujih, predvsem italijanskih trgovcev, ki so se vključili v kreditno trgovino. Vodilno vlogo igrajo zastopniki in agenti florentinskih trgovskih družb.³⁸ V tem času doseže kreditna trgovina prvo vidnejšo kulminacijo. Leta 1333 so sklenili v dubrovniškem notariatu 738 kreditnih pogodb, skupna vsota kreditov pa je znašala 226.715 perperjev. Leta 1336 pade vrednost kreditne trgovine na 139.375 perperjev, sklenjene pa so bile samo 404 kreditne pogodbe. Vzrok za tako občuten padec kreditne trgovine predstavlja kriza, ki jo je povzročil propad florentinskih trgovskih in bančnih hiš v tem času. Mnogi tuji trgovci takrat zapustijo Dubrovnik, domači trgovci pa še niso bili sposobni finančno izpolniti te vrzeli.

V kolikšni meri lahko na obseg in vrednost kreditne trgovine vplivajo vojne Dubrovnika s sosednjimi vladarji, lahko zelo podrobno sledimo v času od 1401 do 1405. Takrat je prišlo do oboroženega spopada med Dubrovnikom in bosanskim kraljem Ostojo. Leta 1402 je notar registriral 425 zadolžnic, vrednost kreditne trgovine pa je znašala 175.568 perperjev. Leta 1403, ko se je začela vojna, v knjigi zadolžnic najdemo vpisano le 201 zadolžnico (julija, ko se je začela vojna, le 3, v naslednjih mesecih pa ne več kot po 8), vrednost kreditov pa je dosegla samo 72.388 perperjev. Promet kreditne trgovine je padel za okrog 60 %. V naslednjih dveh letih, ko se po padcu kralja Ostoje odnosi z Bosno uredijo, je stanje v kreditni trgovini tako kot pred vojno.

Neprekinjeno lahko sledimo razvoju kreditne trgovine po letu 1420, ko so strnjeno ohranjene skoraj vse knjige zadolžnic. V tem izredno konjunktornem obdobju, ki traja od štiridesetih let XV. stoletja do začetka XVI. stoletja, vplivajo na obseg kreditne trgovine notranji in zunanji dejavniki. Zelo močan je

³⁵ G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959, str. 434, 461.

³⁶ A. Schulte, *Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien*, Leipzig 1900; R. Kötsche, *Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte*, Leipzig 1921, str. 157.

³⁷ Izračuni kreditnega poslovanja v posameznih letih od 1282–1500 so objavljeni v knjigi: I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku*, Sarajevo 1976, tretje poglavje »Obim i vrijednost kreditne trgovine«, str. 187–258. Dodane so tabele.

³⁸ I. Voje, *Bencio del Buono*, *Istorijski časopis*, XVIII, Beograd 1971, str. 189–199; isti, *L'attività dei commercianti italiani a Ragusa nel Medio evo (secc XIV–XV) e il loro adattamento alle nuove condizioni di vita. Congressi sulle relazioni tra le due sponde adriatiche. I rapporti demografici e popolativi*, Roma 1981, str. 109–129; J. Lucić, *Gli stranieri a Ragusa nel medio evo, Bollettino dell'Atlante linguistico Mediterraneo*, 13–15, Firenze 1976, str. 345–348.

pozitivni vpliv razvoja dubrovniške manufakture sukna, trgovine s srbskim in bosanskim srebrom. Med negativne vplive pa lahko uvrstimo prodor Turkov na Balkan in nekatere vojne s sosedi (npr. vojna s hercegom Stjepanom od 1451 do 1454). V normalnih letih so sklenili v dubrovniškem notariatu do 1000 in več kreditnih pogodb, krediti pa so dosegli vrednost med 250.000 do preko 300.000 perperjev.

Kvantifikacija prometa s trgovskim blagom v srednjeveškem Dubrovniku bom skušal prikazati na več različnih vrstah trgovskega blaga, ki so zavzele pomembno mesto v dubrovniški trgovini. Pri tem bom opozoril na različno metodologijo pri izračunavanju vrednosti. Omejil pa se bom na srebro, svinec, vosek, kože in tkanine.

O proizvodnji **srebra** v srbskih in bosanskih srednjeveških rudnikih, kot tudi o obsegu trgovine s to plemenito kovino, so se pri nas ukvarjali zgodovinarji in geologi. Srednjeveški srbski, zahodni, bizantinski in turški pisci govorijo o bogastvu srbskih rudnikov plemenitih kovin. Zgodovinarji so v zadnjem času zbrali veliko podatkov o obsegu proizvodnje naših srednjeveških rudnikov in poudarili njihovo ogromno vlogo v ekonomsko-druženem razvoju našega srednjega veka. Toda geološke raziskave terena dajejo povsem drugačne rezultate. Geologi se trudijo pokazati, kako neznatna je bila proizvodnja srednjeveških rudnikov.³⁹ Protislovnost zgodovinskega in geološkega raziskovanja je očitna; geologi rušijo v prah slavo Novega Brda kot najpomembnejšega rudnika srebra, pa tudi ostalih rudnikov, medtem ko zgodovinarji iščejo »neko napako« v konkretnih izračunih geologov, ter se sklicujejo na številne podatke v zgodovinskih virih. Geologi namreč trdijo, da zgodovinarji v svojih študijah precenjujejo pomen Novega Brda in precenjujejo njegovo rudno bogastvo. Sklicujejo se na raziskave jalovine in ostanke žilindre in ugotavljajo, da ne potrjujejo izjemne kvalitete srebra. Odklanjajo podatke o srebru v zgodovinskih virih, ki so nastali pri praktičnem poslovanju in smatrajo ostanke jalovine kot »edino prave priče o veličini bogastva Novega Brda«. Njihova analiza jalovine na področju rudnikov Novega Brda je sledeča: od 1326, ko je začel rudnik delovati, pa v naslednjih treh stoletjih obstoja naj bi proizvodnja rudnika v Novem Brdu v celoti znašala le okrog 10.000 ton svinca in le okrog 16,8 ton srebra. Letno torej povprečno 35 ton svinca in 53 kg srebra.⁴⁰ Vuk Vinaver je odklonil tezo geologov kot nesprejemljivo in navedel iz gradiva dubrovniškega arhiva mnogo konkretnih podatkov, ki govorijo ravno nasprotno. Metoda za izračunavanje produkcije srednjeveških srebrnih in bosanskih rudnikov, ki jo uporablja V. Vinaver, je zelo originalna in temelji na naslednjih postavkah. Od izkopane rude je imel vladar velike regalne dohodke. Ti dohodki so bili naslednji: 1) urbura, 2) dajatve na proizvodnjo kovin, 3) carine na izvoz kovin, 4) uvozne carine na tekstil, steklo, začimbe itd., ki so jih trgovci uvažali v rudniške kraje; prodajna cena je delno pokrivala stroške proizvodnje oziroma nakup srebra s strani tujih trgovcev in 5) razne trošarine na rudniškem trgu. Francoski popotnik Bertrandon de la Broquière je v svojem potopisu po Srbiji zapisal leta 1433, da je Novo Brdo dajalo srbskemu despotu letni dohodek 200.000 dukatov⁴¹ (po Vinaverju 9974 kg srebra). Frančiškan Ivan Kapistran je obvestil papeža leta 1455, da je Novo Brdo dajalo sultanu Mehmedu II. letni dohodek 120.000 dukatov (po Vinaverju 5185 kg srebra). Vinaver ugotavlja vrednost proizvodnje srebra na ta način, da jo primerja z vrednostjo uvoženih dobrin, prodanih na trgu. Na tej podlagi smatra, da je letna proizvodnja srebra v rudniku Srebrenica znašala 2,5 tone, ko je bil ta rudnik na višku razvoja.⁴² S. Ćirković meni, da je njegov izračun prenizek

³⁹ V. Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951.

⁴⁰ M. Savić, *Sljakišta na Novom Brdu i Kačikolu*, Starinar V—VI, Beograd 1954—55, str. 283.

⁴¹ Bertrandon de la Broquière, *Putovanje preko mora*, Beograd 1950, str. 132.

⁴² V. Vinaver, *Problem proizvodnje srebra u srednjovjekovnoj Srbiji*, *Istorijski zapisi*, god. XIII, knj. XVII/3, Titograd 1960, str. 486—487.

in da je proizvodnja v začetku 16. stoletja znašala 5—6 ton.⁴³ Vinaver predvideva za Novo Brdo proizvodnjo srebra okrog 7 ton finega srebra v posameznih letih najintenzivnejše proizvodnje. Srbija naj bi, po mnenju Vinaverja, dajala okrog 1/8 evropske proizvodnje srebra.

Ponovno je odprl problem obsega proizvodnje srebra v srednjeveških srbskih in bosanskih rudnikih M. Dinić v konceptu nedokončane razprave, ki so jo odkrili v njegovi zapuščini.⁴⁴ Analiziral je knjigo nadzornikov dubrovniške kovnice iz leta 1422, toda žal ni napravil na podlagi dobljenih podatkov konkretnih izračunov v zvezi s proizvodnjo rudnikov srebra v Bosni in Srbiji. Toda na nekem mestu v razpravi je poudaril: »Prava vrednost in izjemni značaj te knjige dubrovniške kovnice bo možno oceniti šele tedaj, ko se poveže z našim srednjeveškim rudarstvom«. Brez dvoma je s svojo študijo in analizo samega vira pripravil podlago, ki je omogočila Simi Ćirkoviću postaviti spodnjo mejo obsega proizvodnje srbskih in bosanskih srednjeveških rudnikov v nekem določenem obdobju.^{44a} Rezultati teh raziskav so toliko pomembnejši, ker se sodobna pojmovanja ekonomske zgodovine o proizvodnji srebra konec srednjega veka opirajo na zelo stare študije o tako imenovani statistiki plemenitih kovin, pri tem pa o balkanskem rudarstvu skoraj ne vodijo računa. V zvezi s delom kovnice je pomemben odlok dubrovniške vlade iz leta 1422, da morajo vsi tisti, ki uvažajo srebro preko Dubrovnika, odstopiti kovnici 6 % srebra. Ta obveznost pa ni veljala za Benečane. Na tej podlagi je M. Dinić ugotovil, da je dubrovniška kovnica leta 1422 prejela od trgovcev 1038 liber srebra (dubrovniška tenka libra, s katero so tehtali srebro, je odgovarjala 327,93 gr). V današnjih merah bi to pomenilo, da je leta 1422 dubrovniška kovnica prejela 340,36 kg srebra. Ker pa je šesti del te količine predstavljal 1 % skupnega letnega prometa, bi skupni letni uvoz znašal 5672 kg srebra. To pomeni, da proizvodnja srebra v rudnikih Srbije in Bosne ni bila manjša od 5,67 tone, postavlja pa se vprašanje, koliko je bila večja. Upoštevati je pri tem treba še naslednje izvozne možnosti: del srebra so izvozili direktno Benečani, ki jim ni bilo treba oddati 6 % srebra v kovnico. Dubrovniški trgovci so srebro izvažali tudi preko drugih jadranskih luk,⁴⁵ pogosto so ga tihotapili,⁴⁶ ga izvažali na turško in bizantinsko področje, ga prekovali v denar v kovnicah v Srbiji in Bosni, določene količine pa so ga predelali dubrovniški zlatarji v nakit, posodo, liturgične predmete.⁴⁷ Če primerjamo podatek o izvozu srebra preko Dubrovnika leta 1422 s podatki, ki jih je izračunala stara statistika plemenitih kovin,⁴⁸ lahko podvomimo v njihovo realnost. Če pa so ti podatki točni, potem lahko trdimo, da so balkanske dežele igrale v evropski proizvodnji veliko vlogo. Letni izvoz preko Dubrovnika leta 1422 bi predstavljal več kot eno petino skupne evropske proizvodnje. Tudi nekateri drugi izračuni⁴⁹ potrjujejo, da se v knjigi kovnice omenja le ena petina srebra, ki so ga iz Bo-

⁴³ S. Ćirković, *The Production of Gold, Silver, and Copper in the Central Parts of the Balkans from the 13th to the 16th Century*, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte, Stuttgart 1981, str. 52.

⁴⁴ M. Dinić, Dubrovačka kovnica u 1422. godini, *Istorijski glasnik*, 1—2, Beograd 1976, str. 81—90. To edino ohranjeno knjigo dubrovniške kovnice je objavil M. Dinić v publikaciji *Iz Dubrovačkog arhiva*, knj. II, Beograd 1963.

^{44a} S. Ćirković, Dubrovačka kovnica i proizvodnja srebra u Srbiji i Bosni, *Istorijski glasnik*, 1—2, Beograd 1976, str. 91—98.

⁴⁵ Šele 1428 je uvedena obvezna oddaja 6 % tudi za srebro, ki so ga Dubrovčani izvažali preko drugih mest od Splita do Drača.

⁴⁶ V dubrovniškem arhivu so ohranjeni podatki o kaznovanju zaradi poskusov izvoza srebra brez potrdila nadzornikov kovnice o izročitvi 6 % srebra, *HAD Sentenze di cancellaria* 7, fol. 100, 3. XI. 1424.

⁴⁷ I. Lentić, *Dubrovački zlatari 1600—1900*, Zagreb 1984.

⁴⁸ Največji vpliv na statistiko o proizvodnji plemenitih kovin je imel A. Soetber v delu »Edelmetall-Production und Wertverhältnis zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerikas bis zum Gegenwart, Gotha 1880. Za obdobje od srede XIII. do srede XV. stoletja je predvideval letno proizvodnjo 27.000 kg. V drugem obdobju do leta 1500 pa računa s proizvodnjo 44.000 kg. Madžarski ekonomski zgodovinar B. Homan, ki je upošteval metodo Soetbera je skušal ugotoviti konkretno proizvodnjo plemenitih kovin na področju Habsburške monarhije. V zadnjem desetletju XV. stoletja naj bi letna proizvodnja znašala 47.000 kg.

⁴⁹ J. Tadić, *Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u drugoj polovini XV veka*, Zbornik Filozofske fakultete u Beogradu, X/1, 1968, str. 531.

sne in Srbije izvozili Dubrovčani. Ko je S. Ćirković podatke v knjigi dubrovniške kovnice leta 1422 primerjal s podatki o dohodkih rudnikov Srebrenice in Novega Brda, je postavil tezo, da letna proizvodnja v Bosni ter Srbiji ni bila v prvi polovici XV. stoletja manjša od 10 ton.⁵⁰

Izračune S. Ćirkovića o proizvodnji srbskih in bosanskih rudnikov v XV. stoletju potrjujejo tudi podatki, ki jih je za Bosno ugotovila D. Kovačević-Kojić. Ona predvideva na osnovi nekaterih bolj orientacijskih števil, ki bazirajo na podatkih o trgovini s srebrom, da se je letna proizvodnja srebra v srednjobosanskem bazenu v tridesetih letih XV. stoletja gibala od dve do tri tone.⁵¹ Poskusov preračunavanja obilice razdrobljenega arhivskega gradiva v konkretne številke se je lotil tudi Jorjo Tadić. Analiziral je podatke iz glavne poslovne knjige bratov Kabužićev in ugotovil, da so ti trgovci izvozili v manj kot petih letih (1427—1432) okoli 3500 kg finega srebra, okoli 500 kg glamskega srebra ter 17 kg čistega zlata. Ker je bilo v Dubrovniku v tem času tako aktivnih in poslovno sposobnih okrog 40 trgovskih družin, je izračunal, da je s posredovanjem dubrovniških trgovcev vsako leto odšlo iz Srbije in Bosne v svet okrog 25.000 kg (25 ton) srebra, kar predstavlja vrednost preko 500.000 zlatih dukatov. Na podoben način je skušal priti do kvantifikacije trgovskega prometa s Srbijo na osnovi podatkov o karavanah, ki so prenašale trgovsko blago. Za nekatera leta XV. stoletja je Tadić našel podatke za okrog 900 konj, ki so iz Dubrovnika prenašali trgovsko robo v notranjost Balkana. Celotna vrednost robe, ki so jo v enem letu pretovorili v notranjost Balkana, bi znašala vsaj 250.000 dukatov, verjetno pa še mnogo več.⁵²

V notarski seriji *Debita notariae* naletimo v zadolžnicah na številne podatke, ki prav tako govorijo o velikih količinah glamskega srebra kot predmetu trgovine.⁵³ Glamsko srebro je bilo srebro, pomešano z zlatom (1 libra je vsebovala okrog 25 % zlata), ki so ga pridobivali predvsem v rudnikih Novega Brda. Geologi, ki delajo zaključke na podlagi raziskovanja jalovine, smatrajo, da takšno srebro ni moglo obstajati. Po njihovem mnenju gre za srebro s primesmi, ki pa je slabše od finega srebra.⁵⁴ Toda arhivski podatki o glamskem srebru, kjer je točno naveden procent zlata v eni libri in cena glamskega srebra, ki je trikrat večja od navadnega srebra (1 libra: glamsko 25—26 dukatov — fino srebro 8 dukatov!) govori v prid ugotovitvam zgodovinarjev.⁵⁵ V obdobju od 1437 do 1447, kar ni zgolj slučaj, je bilo v okviru kreditnih pogodb in pogodb o trgovskih družbah dano na razpolago za nabavo glamskega srebra okrog 26.800 dukatov. Za to vsoto so trgovci nabavili 1003 libre glamskega srebra, kar odgovarja 343 kg. Če se pa omejimo na leto 1442, ko je bilo vpisanih največ pogodb, in pri tem upoštevamo podatke o glamskem srebru v drugih

⁵⁰ S. Ćirković, *The Production of Gold, Silver, and Copper*, str. 53.

⁵¹ D. Kovačević-Kojić, *Privredni razvoj srednjovekovne bosanske države*, str. 148. Kot primer navaja neke številke, ki se nanašajo na srednjobosanski rudarski bazen. Tako so nekateri dubrovniški trgovci v času od 1426 do 1428 vložili v trgovsko družbo takšno vsoto dukatov, da bi lahko nabavili 145 kg srebra. V trgovski knjigi bratov Kabužićev je navedeno, da so svojim družabnikom poslali 1847 dukatov in dva groša. Za to vsoto so jim oni kupili v Podvisokem 593 li-trov oziroma 195 kg srebra. Dubrovčani, ki so 1434. leta šli s karavano v Visoko, da kupijo srebro, so bili oropani v Konjicu. Iz njihovih izjav pred sodiščem se vidi, da so za skupni znesek oropane trgovske robe, nameravali kupiti okrog pol tone srebra. D. Kovačević-Kojić, *O rudarskoj proizvodnji u srednjovekovnoj Bosni*, Godišnjak društva istoričara BiH, XXXIV, Sarajevo 1983, str. 117—118.

⁵² J. Tadić, *Privreda Dubrovnika i srpske zemlje*, str. 518—539.

⁵³ I. Voje, *Argentum de glama*, Istorijski časopis, XVI—XVII, Beograd 1970, str. 15—43.

⁵⁴ M. Savić, *Sjajkišta na Novom Brdu*, str. 287. Med drugim pravi: »Ipak ostaje sporno: šta je to 'argentum de glame', a šta 'argento bianco'. Logično bi bilo, da je 'be'lo srebro' čisto rafinirano, a 'glamsko' s primesmi.« In nekoliko dalje: »Mislili so, da 'argentum glame' vsebuje zlato, toda z ozirom na paragenetske prilike Novega Brda je treba to mnenje odkloniti«.

⁵⁵ Primer zadolžnice z »argentum de glama«: Ego quidem Vitichus Miosich confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et solvere Damiano Junii de Georgio ducatos aureos 260, usque ad unum mensem proxime futuro. In solutionem et satisfactionem quorum ducat. 260 presentis ego ipse Vitichus promitto et me obligo dare et consignare eidem ser Damiano ad dictum terminum tantum argentum de glama quod teneat onc. tres auri pro libra ad rationem et computum ducat. 25 auri et grossos XII pro singula libra ipsius argenti. Et sit de presenti viagio. Et si ultra dictum terminum etc. Renunciantes etc. Zore de Palmota iudex, Nicola de Stella testis. HAD Debita notariae, knj. XIX, fol. 152 — 26. III. 1440.

notarskih in kancelarskih knjigah, pridemo do zelo velike količine. Takrat je na podlagi kreditnih in drugih trgovskih pogodb prišlo v Dubrovnik 344 liber glamskega srebra, kar odgovarja 115 kg. Vse to dokazuje, da je bila produkcija glamskega srebra v Novem Brdu mnogo večja, kot predvidevajo geologi.

Pomembno mesto v izvozni trgovini iz balkanskih dežel predstavlja svinec. Prvi, ki je skušal na podlagi dubrovniškega gradiva priti do nekih konkretnih izračunov, je bil B. Krekić. Ugotovil je, da je trgovina s svincom od sedemdesetih let XIV. stoletja dosegla znaten obseg. Del uvoženega svinca je služil za domače potrebe, mnogo večje količine pa so pošiljali Dubrovčani na tuja tržišča, predvsem v Benetke. Samo v obdobju od 1372 do 1391 so izvozili iz Dubrovnika v Benetke okrog 760 milijarjev ali okrog 310.000 kg (310 ton).⁵⁶ Ni slučajno, da se prvi podatki o bosanskem svinцу pojavijo v kreditni trgovini srednjeveškega Dubrovnika šele konec 14. stoletja. V sedemdesetih letih XIV. stoletja začnejo delovati rudniki svinca v severovzhodni Bosni.⁵⁷ Veliko zanimanje za bosanski svinec kaže v tem prvem obdobju dubrovniška vlada. Z raznimi odloki odstranjuje ovire, ki bi preprečevale izvoz iz Bosne. Izdajala je dovoljenje za izvoz soli, ki naj bi se menjala za svinec. Tudi v XV. stoletju lahko sledimo izvozu svinca v Dubrovnik v okviru kreditne trgovine. Predvsem ta trgovina oživi v sedemdesetih letih, medtem ko v osemdesetih letih dobi zelo velik obseg kljub sultanovemu ukazu, da se svinec še s tremi drugimi trgovskimi artikli ne sme pošiljati v Dubrovnik brez plačila carine.⁵⁸ Posebno številni podatki o svinцу se pojavijo v zadolžnicah po letu 1490, ko se svinec kot obveza dolžnika pojavlja v 20 zadolžnicah.⁵⁹ Dolžniki so se obvezali, da bodo na račun svojih dolgov izročili upnikom okrog 445 milijarjev svinca (okrog 148.300 kg).

O proizvodnji velikih količin svinca dokazujejo karavane, sestavljene iz več desetih konj, natovorjenih s svincom. Te karavane se spuščajo iz Bosne proti Dubrovniku ali ustju Neretve. Tako je 1403 poslano v Dubrovnik 300 konj, natovorjenih s svincom, kar bi zneslo okrog 3 vagone. Bile pa so tudi večje pošiljke. Tako je Brajlo Tezalović samo leta 1413 poslal v Dubrovnik okrog 11 in pol vagonov svinca.⁶⁰ V novejšem času se je pri nas precej pisalo o bosanskem svinцу. Podatki iz dubrovniškega arhiva opozarjajo na veliko proizvodnjo svinca v rudniku Olovo, toda kljub temu so nezadostni za sklepanje o obsegu njegove letne proizvodnje.⁶¹ Dejanski obseg proizvodnje pa je znan iz obdobja, ko je bilo Olovo pod turško oblastjo. Takrat je rudnik delal s polno kapaciteto. Na podlagi defterja iz 1489. leta, oziroma na podlagi sultanovih dohodkov se vidi, da je leta 1489 znašala letna proizvodnja 673 ton.⁶² Gre za rudnik z zelo bogatimi nahajališči rude.

Vosak je imel v srednjeveškem Dubrovniku izreden pomen za domačo porabo in v trgovini. Po pričevanju nekaterih sodobnikov je prišel v dubrovniškem izvozu takoj za plemenitimi kovinami. D. Kovačević-Kojić⁶³ je skušala

⁵⁶ B. Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine, str. 14—20. Na str. 17 objavlja tabelo »Pregled izvoza olova iz Dubrovnika za Mletke«. V seštevku navaja dve številki. Ta izvoz naj bi skupaj znašal 309.853,125 ali 310.819,006 kg. Do razlike je prišel zaradi tega, ker se 1382 navaja količina v »pecias« (150); ker so v tem času pecie imele dve različni teži, in to 114 ali 132 liber, je navedel B. Krekić oba izračuna, zato tudi pri skupnem izračunu pride do dveh različnih vsot. Žal so uporabniki njegovih podatkov to razumeli drugače. D. Kovačević-Kojić navaja, da je šlo v izvoz 309.852,125 milijarjev svinca ali 310.819,006 kg, kar je seveda nemogoče.

⁵⁷ D. Kovačević-Kojić, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, str. 25, 27, 28.

⁵⁸ I. Božić, Dubrovnik i Turska, str. 305.

⁵⁹ I. Voje, Bosenski svinec v kreditni trgovini srednjeveškega Dubrovnika, ZČ 32/1—2, Ljubljana 1978, str. 43. HAD Debita notariae, knj. 58, fol. 144, 166, 178, 194, 146, 177, 162, 178; knj. 59, fol. 34, 49, 67, 68, 73.

⁶⁰ D. Kovačević-Kojić, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, str. 118—120.

⁶¹ D. Kovačević-Kojić, Zore Boksić, str. 289—310; B. Hrabak, Metali i otopine iz Bosne i Srbije na tržištima arapskih zemalja, str. 47; isti, Prodaja proizvoda bosanskog rudarstva u Veneciji, str. 67—70, I. Voje, Bosenski svinec, str. 37—59; D. Kovačević-Kojić, O rudarskoj proizvodnji, str. 116—117.

⁶² A. Handžić, Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju, zv. XXVI, Sarajevo 1978, str. 14—38.

⁶³ D. Kovačević-Kojić, O izvozu voska iz srednjovjekovne Srbije i Bosne preko Dubrovnika, Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971, str. 143—153.

na podlagi že omenjene ohranjene privatne knjige bratov Nikole in Luke Kabužić, ki sta jo vodila od 1426 do 1433, ugotoviti količine voska, ki je šel s posredovanjem bratov Kabužićev v izvoz iz balkanskih dežel, predvsem v Italijo, v Marke (Ancona, Pesaro). Na podlagi beležk v njuni knjigi je D. Kovačević-Kojić izračunal, da sta brata Kabužić prevzela 380.387 liber oziroma 136.178 kg. To pa predstavlja 12 vagonov. Ta ogromna količina čistega voska je tedaj veljala 30.787 dukatov. Določeno predstavo o obsegu njune trgovine z voskom, ki je skoraj predstavljala monopolni položaj, je D. Kovačević-Kojić prikazala v primerjavi z zbranimi podatki o vosku v spisih dubrovniškega notariata. V prvih treh desetletjih XV. stoletja je na razne načine zabeleženo okrog 23.000 liber voska. Če poleg tega upoštevamo, da je od bratov Kabužićev ohranjena samo ena od treh knjig, in da je bilo v Dubrovniku takrat takšnih trgovsko aktivnih družin vsaj 40, od katerih so nekatere prav tako trgovale z voskom (njihove knjige pa niso ohranjene), potem lahko ugotovimo, da je naše vedenje o mnogih vprašanih ekonomske problematike srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih dežel, s katerimi je Dubrovnik trgoval, relativno skromno.

Kože raznih vrst so predstavljale zelo pomemben artikel izvoza z Balkana v Benetke že v drugi polovici XIV. stoletja. B. Krekić, ki se je doslej edini ukvarjal s to trgovino, je ugotovil, da je postal v petdesetih in šestdesetih letih XIV. stoletja tranzit kož preko Dubrovnika vse intenzivnejši. Vrhunec je dosegel v sedemdesetih in osemdesetih letih. On sledi tej trgovini od 1352 do 1390 in ugotavlja, da ni bila v vseh letih enako intenzivna. V drugi polovici XIV. stoletja je naštel 1702 bal različnih vrst kož (predvsem goveje in ovčje), ki so bile predmet trgovine.⁶⁴

Posebne metode za izračun vrednosti in količine izvoza kož iz balkanskih dežel in iz zahodne Evrope na italijansko tržišče se je poslužil v svoji študiji Ferdo Gestrin.⁶⁵ On je predvsem na podlagi arhivskih podatkov v italijanskih arhivih v Markah (Ancona, Fano, Pesaro) prišel do kvantifikacije trgovine s kožami v XV. in prvi polovici XVI. stoletja. Ugotovil je, da prihajajo kože na italijansko tržišče do štiridesetih let XVI. stoletja iz severozahodne smeri prek slovenskih dežel in iz nemškega vzhodnoalpskega prostora in zlasti iz Ogrske in Hrvatske. Italija je bila vezana na uvoz kož, ker so se potrebe po tej surovini izredno povečale. Na podlagi kreditnih pogodb v notarskih knjigah v Fanu, Pesaru in Anconi je F. Gestrin izračunal, da je bilo prodano na kredit 459.200 kož, kar znese preko 303.000 zlatih dukatov. Toda na ta način izkazana vrednost kreditne trgovine predstavlja po Gestrinu komaj eno tretjino celotne trgovine s kožami. Zato Gestrin ocenjuje, da je v navedenem obdobju prišlo v Marke iz severozahodnega področja okrog 1.380.000 različnih kož v skupni vrednosti več kot milijon zlatih dukatov. Ob takšni oceni bi bil letni izvoz okrog 21.000 kož, kar je prej premajhna kot velika številka. Gestrin se pri tem sklicuje na avstrijskega zgodovinarja O. Pickla,⁶⁶ ki je izračunal, da so iz ogrskih in hrvatskih dežel izvozili v smeri proti zahodu v prvi polovici 16. stoletja okrog 200.000 kož letno. Velik del tega izvoza je šel brez dvoma tudi v Marke v Italijo.

Proti koncu štiridesetih let XVI. stoletja je prišlo do preobrata v trgovini s kožami iz ogrskih in hrvatskih dežel. Tranzitna trgovina s tem blagom prek slovenskih dežel je skoraj povsem prenehala. Vzroki za to stanje so bili različni, iskati pa jih je deloma v vojaških in političnih dogajanjih na Ogrskem

⁶⁴ B. Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine, str. 11–14.

⁶⁵ F. Gestrin, Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja, ZC, XXX/1–2, Ljubljana 1976, str. 23–35.

⁶⁶ O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, Des Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650, Die Ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa, 1. Tagung des Seminars für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Philipps-Universität zu Marburg an der Lahn, Köln–Wien 1971, str. 91.

v zvezi z novimi osvajanjem sultana Sulejmana II. Veličastnega. Trgovina s kožami se sedaj usmerja preko Bosne v Dubrovnik. Dubrovniški trgovci prevzemajo trgovino s kožami s celotnega, zelo širokega balkanskega zaledja in oskrbujejo s kožami italijanska tržišča, predvsem Ancono. Na podlagi podatkov v notarskih knjigah G. Giustiniana v Anconi je Gestrin izračunal, da je kreditna trgovina na drobno dosegla letni promet od 50.000 do 60.000 različnih kož. Izvoz kož iz Dubrovnika v tem obdobju na podlagi dubrovniškega arhivskega gradiva doslej ni bil proučen.

V prvih desetletjih XV. stoletja je dubrovniška trgovina izgubila pretežno posredniški značaj. Poleg soli, ki je bil njen monopol, je dobila še en važen predmet lastne proizvodnje — »**dubrovniško sukno**«. Dubrovniška vlada ni izbirala sredstev, da v Dubrovniku ustanovi sodobno proizvodnjo sukna manufakturnega tipa. V Italijo je pošiljala poslanca, da poiščejo sposobne mojstre, gradila jim je delavnice, dajala ugodna, brezobrestna posojila, omogočala z ustreznimi zakonodajo uvoz surovin, predvsem volne, s carinskimi predpisi ščitila domačo proizvodnjo pred uvozom tujega sukna, mojstre dobro plačala in dajala razne olajšave. Poleg italijanskih mojstrov so bili med prvimi mojstri tkalci, ki so prišli v Dubrovnik, suknarji iz Nemčije, predvsem iz Kölna in Aachna. Začetek dubrovniške manufakture sukna, prve v jugoslovanskih deželah, vežemo na prihod Pavla Cornela iz Piazenze in njegovega polbrata Petra Pantelle. Leta 1416 je P. Cornelo sklenil pogodbo z dubrovniško vlado o uvajanju kvalitetnega suknarstva v Dubrovniku. Po njegovi smrti 1417 je izvedbo tega načrta prevzel njegov polbrat Peter Pantella. Obvezal se je, da bo prvo leto izdelal 200 bal sukna (1 bala — pezzia je komad sukna, dolg okrog 60 laktov = okrog 30 m), naslednje leto je moral izdelati 280 bal in nato vsako leto povečati število bal za 50. Ker je bila pogodba sklenjena za 10 let, je deseteto leto izdelal že 650 bal sukna.⁶⁷ Pantellina delavnica je izdelala več sukna letno kot povprečna florentinska delavnica. V tem času je bilo namreč v Firencah okrog 200 suknarskih delavnic, letna proizvodnja pa se je gibala od 70.000 do 80.000 bal. Ena florentinska delavnica bi torej izdelala povprečno od 350 do 500 bal sukna letno.⁶⁸

Dušanka Dinić-Knežević je v svojem delu, v katerem je obdelala tkanine v dubrovniškem gospodarstvu,⁶⁹ ugotovila, da je poleg Pantelline delavnice obstajalo vsaj 50 večjih ali manjših suknarn. V knjigi prinaša zelo izčrpne, lahko bi rekli kompletne podatke iz arhivskega gradiva, ki se nanašajo na proizvodnjo in trgovino z dubrovniškim suknom. Kljub temu poudarja, da ni možno precizno ugotoviti letne proizvodnje sukna. Za to obdobje se ni ohranil glavni vir, ki bi nam prikazal popolno sliko. To so knjige »camere artis lane«, kjer so registrirali celotno proizvodnjo. Na podlagi teh zapisov je dubrovniška vlada izvajala nadzorstvo nad proizvodnjo. Toda avtorica ugotavlja na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva, da so zelo realne navedbe Filipa de Diversisa, humanista in rektorja dubrovniške šole, ki je v svojem delu »Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclute civitatis Ragusii«⁷⁰ zapisal, da so v Dubrovniku letno stkali 4000 bal sukna. V Dubrovniku so imeli, kot pravi de Diversis, od proizvodnje sukna izredno korist vsi državljani, plemstvo in pučani (meščani), bogati in siromašni, možje in žene. Ženā kot predic je moralo biti vključeno mnogo več, kot dajejo podatkov arhivski viri. Tkanje je bilo osnovni proces v proizvodnji in je zahtevalo določeno izurjenost in znanje. Za vsakim tkalskim strojem, kjer so izdelovali široka sukna, sta delali dve osebi. Razumljivo je, da je število tkalcev, s katerimi se srečamo v uradnih knjigah,

⁶⁷ D. Roller, Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću, Zagreb 1951; isti, Naša prva manufakturna sukna u XV stoljeću u Dubrovniku, Ekonomski pregled, I/2, Zagreb 1950, str. 192—202.

⁶⁸ D. Dinić-Knežević, Peter Pantella, str. 110; G. Luzzatto Storia economica, str. 225.

⁶⁹ D. Dinić-Knežević, Tkanine u privredi srednj. Dubrovnika.

⁷⁰ V. Brunelli, Kommentar v »Programma dell'I. R. Ginnasio Superiore in Zara«, XXIII, 1880, XXIX/1881, XXV/1882; I. Božić, Filip de Diversis — Opis Dubrovnika, Dubrovnik 1973.

izredno veliko. V Dubrovniku je obratovalo, kot smo omenili, vsaj 50 tkalnic. V vsaki od njih so delali vsaj štirje tkalci. D. Dinić-Knežević sklepa, da je bilo v zvezi s tkanjem angažiranih vsaj 300 mojstrov tkalcev. Pri pripravljalnih delih kot so predenje, pranje, češljanje volne ter pri zaključnih opravilih kot je barvanje, nategovanje, zlaganje v bale, pa je bilo vključenih nekaj sto ljudi. D. Dinić-Knežević meni, da se je v Dubrovniku s suknarstvom ukvarjalo okrog 2000 ljudi.

Od leta 1429 lahko kontinuirano sledimo proizvodnji in trgovanju z dubrovniškim suknom v okviru kreditne trgovine.⁷¹ Razvoj manufakture sukna je imel velik vpliv na obseg kreditne trgovine. Pa tudi obratno, uvedba kreditiranja v proizvodnji in trgovini s suknom je pospešila razširitev te donosne veje gospodarstva. Od vseh vrst trgovske robe se v zadolžnicah največ omenja tekstil. Podatki v kreditnih pogodbah nam omogočajo, da lahko spremljamo razvoj proizvodnje sukna in njen obseg, da lahko spremljamo plasma dubrovniških tekstilnih proizvodov na domačem in na tujih tržiščih, da se seznanimo s podatki o kvaliteti, cenah, barvah in vrstah volne, iz katere je bilo sukno stekano. Na podlagi podatkov v kreditnih pogodbah lahko ugotovimo, da so posamezne suknarne stekale tudi po 200 in več bal sukna letno. S pomočjo podatkov v zadolžnicah smo lahko tudi ovrgli tezo, da je kriza v proizvodnji sukna, ki je nastopila s prodorom Turkov po padcu Bosne 1463 do meja dubrovniške republike, popolnoma zaustavila proizvodnjo. V obdobju od 1480 do 1500 je v Dubrovniku obratovalo vsaj 15 suknarn, ki so proizvedle tudi do 100 bal sukna letno. Krize ni povzročila le turška nevarnost, pač pa predvsem zmanjšanje uvoza volne iz Španije. Dubrovniška manufaktura sukna je propadla v začetku XVI. stoletja predvsem iz dveh vzrokov: zaradi prodora tujega, kvalitetnejšega in cenejšega sukna iz Italije, Anglije in Flandrije ter zaradi umika domačega kapitala iz proizvodnje.

Čeprav so podatki o kvantifikaciji trgovine z določenimi trgovskimi artikli in obsegu proizvodnje na podlagi dubrovniškega arhivskega gradiva nepopolni, sem prepričan, da nam tudi taki podatki, če upoštevamo določene ugotovljene konstante v proizvodnji in trgovskem prometu, lahko bistveno pomagajo oceniti z minimalnim odstopanjem od resnice tako obseg kakor viške trgovine in proizvodnje za neko krajše obdobje.

Zusammenfassung

VERSUCHE DER QUANTIFIZIERUNG DES HANDELSVERKEHRS UND DER PRODUKTION IM MITTELALTERLICHEN DUBROVNIK

Ignacij Voje

In unserer Geschichtsschreibung ist schon mehrmals der Versuch unternommen worden, aufgrund des Dubrovniker Archivmaterials die Quantifizierung des Handelsverkehrs und der Produktion darzustellen. Pioniere auf diesem Gebiet waren K. Jireček und M. Rešetar. Bei beiden hat sich der Einfluß der deutschen Schule bemerkbar gemacht. Dem Vorbild von K. Jireček folgte Gregor Čremošnik. Interessant ist dessen Versuch, auf der Grundlage des Gehalts des Dubrovniker Konsuls in Serbien den jährlichen Wert des Dubrovniker Handels mit Serbien in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts zu berechnen. Im Jahr 1325 soll der Umsatz 96.000 Perper, im Jahr 1332 aber bereits 160.000 Perper betragen haben.

In der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen haben sich im Rahmen der serbischen Historiographie neue Ansichten zur Methodologie der Erforschung der Geschichte der Republik Dubrovnik unter besonderer Berücksichtigung der Beziehungen

⁷¹ I. Voje, Kreditna trgovina, IV. del (str. 259–337) je posvečen kreditni trgovini s tkaninami. Isti, Michaele Georgii de Florentia procuratore della Camera apostolica e le sue operazioni, a Ragusa nella seconda metà del Quattrocento. Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche, 1. Roma 1979, str. 157–170.

Dubrovniks zu seinem Hinterland auf dem Balkan herausgebildet. Die Initiatoren und Anreger dieser Forschungsrichtung waren Jorjo Tadić und Mihajlo Dinić. Obwohl M. Dinić und vor allem J. Tadić der französischen und der italienischen Methode folgten, brachten sie viel Neues in die Methodologie der Erforschung der Wirtschaftsproblematik des mittelalterlichen Dubrovnik ein. Sie forschten am originalen Archivmaterial der Republik Dubrovnik, das in mancherlei Hinsicht spezifisch ist, was die damalige Notariatspraxis in Europa, besonders aber in Italien, betrifft.

Ein besonderes methodologisches Verfahren war für die Erörterung des Kredithandels im mittelalterlichen Dubrovnik erforderlich. Als einer der ersten wurde Gregor Cremošnik auf die bis zu jener Zeit ungenutzte, einzigartige Notariatsserie des Dubrovniker Archivs *Debita notariae* (Schuldscheinbuch) aufmerksam. Als er die ersten erhaltengebliebenen Bücher der *Debita notariae* analysierte, die der erste weltliche Notar von Dubrovnik, Tomasino de Savere, geführt hatte, versuchte er den Umfang des Kredithandels in den Jahren 1282 und 1283 festzustellen. Er erschloß für diese beiden Jahre daraus den Wert der Ausfuhr nach Serbien. Der Autor dieser Abhandlung aber verfolgte unter fachlicher Beratung Cremošniks (ihm ist auch anlässlich der 30. Wiederkehr seines Todes der vorliegende Beitrag gewidmet) anhand von Schuldscheinen, die Notare täglich jahrein jahraus in ihr Register eintrugen, die Entwicklung von verschiedenen Formen des Kredithandels, den Umfang, den Wert sowie die Schwankungen des Kredithandels in den einzelnen Zeitabschnitten. Weiterhin analysierte er die Struktur von Gläubigern und Schuldnern und erforschte den Kredithandel mit unterschiedlicher Handelsware. Der Autor der Abhandlung versuchte auf der Basis einiger abgeschlossener Zeitabschnitte den Umfang und den Wert des Kredithandels darzustellen und die Gründe aufzudecken, die Schwankungen von Wert und Umfang des Kredithandels bewirkten. Ohne Unterbrechung können wir den Umfang des Kredithandels in der Zeit von 1330 bis 1340 verfolgen. In dieser Zeit erreicht der Wert des Kredithandels einen ersten Höhepunkt (im Jahre 1333 226.715 Perper), sinkt jedoch im Jahre 1336 um die Hälfte (139.375 Perper). Bedingt wurde dieser beträchtliche Rückgang des Kredithandels in Dubrovnik durch eine Krise, die der Verfall von florentinischen Handels- und Bankhäusern ausgelöst hatte. Detaillierter wird auf den Zeitabschnitt von 1401 bis 1405 eingegangen, wo der Umfang des Kredithandels durch den Krieg zwischen Dubrovnik und dem bosnischen König Ostoja beeinträchtigt wurde. Fortlaufend können wir die Entwicklung des Kredithandels seit dem Jahr 1420, wo sich die Schuldscheinbücher beinahe zur Gänze erhalten haben, verfolgen. Bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts wird der Umfang des Kredithandels durch innere und äußere Faktoren beeinflusst. In positivem Sinne ist dabei die Entwicklung der Tuchmanufaktur in Dubrovnik sowie der Handel mit bosnischem und serbischem Silber und Blei zu betrachten, in negativem aber das Vordringen der Türken auf den Balkan und einige Kriege, die mit den Nachbarländern geführt wurden.

Die Quantifizierung des Warenhandels im mittelalterlichen Dubrovnik stellt der Autor dieser Abhandlung anhand von folgenden Arten der Handelsware dar: Silber, Blei, Wachs und Felle; die Produktion aber illustriert er am Beispiel von Textilien und Silber.

Der Umfang des Silberhandels steht in Verbindung mit der Produktion von Silber in serbischen und bosnischen Bergwerken. Hier wird noch besonders deutlich, wie die Feststellungen der Geologen und die der Historiker sowohl hinsichtlich des Umfangs von Handel und Produktion als auch hinsichtlich der Qualität des Silbers voneinander abweichen. Eine Analyse des Buches, das die Vorstände der Dubrovniker Münzstätte im Jahr 1422 geführt hatten, hat ergeben, daß die Jahresausfuhr über Dubrovnik 5,67 Tonnen betrug. In der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts kann die jährliche Silberproduktion in den Bergwerken Bosniens und Serbiens nicht weniger als 10 Tonnen betragen haben, was mehr als ein Fünftel der gesamten Silberproduktion in Europa darstellte. Eingehender behandelt der Autor den Handel mit Glama-Silber (*argentum de glama*), das vor allem in den Bergwerken von Novo Brdo gewonnen wurde und das einen hohen Prozentsatz von Gold enthält (1 Liber etwa 25 %).

Einen bedeutenden Platz im Außenhandel der Balkanländer nahm das Blei ein. B. Krekić war der erste Forscher, der den Versuch unternahm, auf der Grundlage des Dubrovniker Archivmaterials zu konkreten Berechnungen zu kommen. In der Zeitspanne von 1372 bis 1391 wurden etwa 310 Tonnen Blei von Dubrovnik nach Venedig ausgeführt. Im Rahmen des Kredithandels wird der Bleihandel in den siebziger und achtziger Jahren des 15. Jahrhunderts belebt. Die Angaben aus dem Dubrovniker Archiv weisen zwar auf eine große Produktion in den Bergwerken hin, der tatsächliche Umfang der Produktion ist allerdings erst für die Zeit bekannt, wo das Bergwerk Olovo der türkischen Herrschaft unterstand. Im Jahre 1489 betrug die Jahresproduktion 673 Tonnen.

Wachs hatte im mittelalterlichen Dubrovnik eine außergewöhnlich große Bedeutung sowohl für den heimischen Bedarf wie auch für den Handel. In der Liste der

Dubrovniker Exportwaren stand es unmittelbar hinter den Edelmetallen. Aus dem privaten Geschäftsbuch der Brüder Nikola und Luka de Caboga, das sie von 1426 bis 1433 führten, geht hervor, daß durch deren Vermittlung etwa 12 Waggons Wachs nach Italien (in die Marken) in den Export gingen. Diese Menge wird noch durch andere Angaben bestätigt.

Felle verschiedener Art (Rinder- und Schaffsfelle) stellten bereits in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts einen sehr wichtigen Exportartikel der Balkanländer in Richtung Venedig dar. Ferdo Gestrin gelangte anhand von Archivangaben in italienischen Archiven (Ancona, Fano, Pesaro) und mit Hilfe einer besonderen Methode zur Quantifizierung des Fellhandels im 15. und in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, der zwischen den Balkanländern (Ungarn, Kroatien) und den Alpenländern einerseits und dem italienischen Markt andererseits abgewickelt wurde. Nach Gestrins Schätzung waren in dem erwähnten Zeitabschnitt aus dem nordwestlichen Gebiet in die Marken rund 1.380.000 verschiedene Felle geliefert worden. Nach einer solchen Schätzung würde die Jahresausfuhr etwa 21.000 Felle betragen haben, was eher eine kleine als eine große Zahl bedeutet. Gegen Ende der vierziger Jahre des 16. Jahrhunderts kam es zu einer Wende im Handel mit Fellen aus den ungarischen und kroatischen Ländern. Der Transithandel mit dieser Ware über die slowenischen Länder kam infolge der Eroberungszüge des Sultans Suleiman II. nach dem Westen zum Erliegen. Der Fellhandel nimmt jetzt die Richtung über Bosnien nach Dubrovnik und über dieses weiter auf den italienischen Markt. Anhand von Angaben in den Notariatsbüchern von G. Giustiniano in Ancona hat Gestrin errechnet, daß der Jahresumsatz innerhalb des Kredithandels 50.000 bis 60.000 Felle betrug. Diese Felle waren auf dem Weg über Dubrovnik nach Ancona gekommen.

In den ersten Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts erlangte noch eine weitere wichtige Ware aus eigener Produktion Bedeutung für den Handel — nämlich das Dubrovniker Tuch. Dušanka Dinić-Knezević hat bis jetzt am eingehendsten die Tuchproduktion in Dubrovnik erforscht und festgestellt, daß Tuchmanufakturen von Petro Pantella aus Piacenza, der die Tuchproduktion in Dubrovnik organisiert hatte, mehr Tuchballen (650!) jährlich produzierten als eine mittelgroße florentinische Werkstatt. Mit der Tuchherstellung waren in Dubrovnik etwa 2000 Menschen beschäftigt. Auch die Angaben in Kreditverträgen liefern einen Beweis für den beträchtlichen Umfang der Tuchproduktion in Dubrovnik. Aus diesen Angaben geht auch hervor, daß einzelne Tuchmacherwerkstätten (es gab etwa 50 davon) auch 200 Tuchballen jährlich webten. Es wurde auch die These widerlegt, nach der die Krise in der Tuchproduktion in Dubrovnik bereits 1463 eingesetzt hätte, als die Türken nach dem Fall Bosniens bis an die Grenzen der Dubrovniker Republik vordrangen.

GORISKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.